

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

prilozi

Faint text in the middle section, likely the start of an article or a list of items.

Faint text at the bottom of the page, possibly a conclusion or a list of references.

Enver Redžić

Aktuelni problemi istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku

U organizaciji Naučnog veća odeljenja za istorijske nauke Instituta društvenih nauka, i Odeljenja za istoriju radničkog pokreta Instituta za izučavanje radničkog pokreta Jugoslavije održano je 12. i 13. maja 1967. godine u Beogradu savjetovanje o radu na istoriji naroda Jugoslavije u XX vijeku, na kome je učestvovalo oko 80 istoričara, istraživača ovoga perioda. Za ovo savjetovanje saradnici spomenutih instituta pripremili su kraće informacije o stanju historiografije u pojedinim oblastima, kao i bibliografiju radova iz istorije Jugoslavije 1918—1941. nastalih poslije 1945. godine. Informacije sa bibliografijom izradili su: Smilja Đurović-Pavkov — »O radu na istraživanju industrijalizacije jugoslovenskih zemalja u periodu između dva svetska rata«, dr Todor Stojkov — »O radu na unutrašnje-političkoj istoriji naroda Jugoslavije u periodu između dva svetska rata«, dr Vuk Vinaver i dr Dušan Biber — »O radu na proučavanju spoljno-političkih odnosa Jugoslavije u periodu između dva svetska rata«, Draga Vuksanović-Anić — »O radu na istoriji kulture u periodu između dva rata«, i grupa saradnika Instituta za izučavanje radničkog pokreta — »O radu na izučavanju radničkog pokreta i KPJ u periodu između dva svetska rata«. Navedene informacije i uvodna riječ prof. dra Dragoslava Jankovića pružili su osnovu za dvodnevnu diskusiju u kojoj je uzelo učešća blizu 40 istoričara. Već ovaj podatak upućuje na zaključak da je savjetovanje ispunilo jednu potrebu historiografije XX vijeka i da je bilo plodno u razmjeni pogleda i mišljenja istoričara o veoma značajnim problemima rada na jugoslavenskoj istoriji najnovijeg perioda. Ne upuštajući se u razmatranje priređenih informacija koje su svoj zadatak korektno izvršile prikazivanjem opšteg stanja historiografije, čiji je predmet istorija naroda Jugoslavije u XX vijeku, i utvrđivanjem najvažnijih otvorenih pitanja u pojedinim oblastima ove istorijske materije, ukazaćemo ovdje na neke konstatacije, teze i mišljenja koja ovome savjetovanju daju karakter neosporno značajnog naučnog skupa.

Nije namjera ovoga prikaza da ide tokom kojim se odvijala diskusija, niti mu je ambicija da u sistematičnom pregledu prezentira rad samog savjetovanja. Pa ipak, ovi redovi ne mogu do kraja biti lišeni ni elemenata rekonstrukcije, ni težnje da u izvjesnom rasporedu govore o ocjenama i brigama, tezama i predlozima istoričara jugoslavenskog XX vijeka.

Na samom početku otvoreno je pitanje odnosa istoričara prema ovoj istorijskoj materiji bazirano na uvjerenju koje je do nedavno vladalo među

istoričarima da »živa« istorija ne može biti predmet istoriografije. Empirijski ovo mišljenje se potvrđuje pojavom da stariji istoričari većinom izbjegavaju najbliže istorijsko područje. Zato su postojeći instituti u svojim naporima na planu istraživanja najnovijeg razdoblja morali nužno da se oslone na mlađe snage koje, sasvim razumljivo, nisu mogle da u kratkom periodu riješe osnovne naučne zadatke. Posebnu teškoću za mladog istoričara predstavlja okolnost što u kontaktu sa istorijskom materijom osjeća prisustvo samih aktera istorije, u čemu se nalazi objašnjenje što svoju poziciju prilagođavanja u realnom životu često prenosi u konkretni naučni rad. Inače, istoričar »žive« istorije mora da računa sa migrenom koju ne poznaje njegov kolega istraživač »mrtve« istorije. Na ovo pitanje treba tražiti odgovor i u nekim činjenicama samog razvitka jugoslavenske istoriografije. Naime, relativno siromaštvo izvora za istoriju jugoslavenskih naroda do XX vijeka bilo je praćeno relativno bogatim istoriografskim rezultatima, a na drugoj strani relativno bogatstvo građe za istoriju jugoslavenskih naroda u XX vijeku može da pokaže bez sumnje relativno oskudnije rezultate istorijske nauke.

Iako je predmet savjetovanja bila problematika istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku, najveća pažnja učesnika bila je vezana za razdoblje između dva svjetska rata, tačnije: za period kraljevine SHS, odnosno kraljevine Jugoslavije. Pred istorijskom naukom još stoji zadatak da objasni zašto je 1918. godine došlo do pojave Jugoslavije, utoliko prije što se u izvjesnim pseudoistoriografskim radovima uporno provlači teza o jugoslavenskoj državi kao isključivo vještačkoj tvorevini Versajske mirovne konferencije. Ovim problemom posebno će se pozabaviti naučni skup koji o 50-godišnjici osnivanja Jugoslavije, sljedeće 1968. godine, organizuje i priprema Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U toku savjetovanja izneseno je mišljenje prema kojem je jugoslavenska država nastala u znaku velikih društvenih kriza, pa je i sama u toku svoga kratkog postojanja prelazila iz krize u krizu svake vrste, u krizu ekonomskog, političkog, kulturnog i moralnog značaja. Otuda epohu stare Jugoslavije treba shvatiti kao prelaznu epohu, pa do sljedno tome gledištu i buržoasku jugoslavensku državu posmatrati kao prelaznu državu.

Metodološki momenat dobio je u radu savjetovanja ocjenu značajnog problema ove istoriografije, mada se u njegovom razmatranju nije otišlo dalje od informativnih referata. U tom pogledu najvažnije je da se prevaziđe praksa istorijskog istraživanja u dva kolosijeka — jednim se istražuje građanska komponenta, a drugim radnički pokret i KPJ, čime se gubi iz vida cjelina društva. Informacija o radu na unutrašnjo-političkoj istoriji dovodi ovu praksu u vezu sa postojanjem dva tipa instituta, opštih istorijskih instituta, i specijalizovanih instituta za istoriju radničkog pokreta. Ovakav prilaz nije daleko od rasuđivanja da će spomenuti metodološki problem biti riješen novim oblikom organizacije, osnivanjem jedinstvenog instituta za savremenu istoriju naroda Jugoslavije. Tako se porijeklo metodoloških problema i njihovo otklanjanje vidi u institucionalizmu, tj. u samom obliku organizacije istoriografskog rada, a ne u razvitku istorijske nauke i predmetu istorijskog istraživanja.

Savjetovanje takođe nije uklonilo — niti je moglo ukloniti — dilemu koju je otvorio dosadašnji rad na istoriji kulture. Da li istraživati i pisati istoriju kulture kao istoriju umjetnosti, književnosti, nauke, i zatim je kao aneks dodavati političkoj i ekonomskoj istoriji ili kulturu tretirati kao plod

ljudskoga rada, pa je istraživati i prikazati kao cjelovit način izražavanja datog društva. Postojeće dileme, međutim, moguće je ukloniti samo na visokom stepenu razvitka historiografije uopšte, koji podrazumijeva takođe visok stepen razvijenosti historiografije kulture, što znači da svako mehaničko rješenje ovoga pitanja nije pravo naučno rješenje.

Na drugim metodološkim problemima zadržaću se kasnije, jer se javljaju u posebnoj sferi i imaju poseban značaj koji proizilazi iz savremenog društvenog položaja historiografije.

Protetklih deset godina izučavanja novije istorije jugoslavenskih naroda omogućilo je da se na savjetovanju bliže sagledaju uslovi za pojavu IV toma istorije naroda Jugoslavije. Da bi se moglo pristupiti sintezi, potrebno je studijama i monografijama ispuniti ne malo praznina koje pokazuje istoriografija novijeg razdoblja.

Informacija o istraživanju industrijalizacije jugoslavenskih zemalja ističe neophodnost obrade problema kao što su: industrijski razvoj pojedinih jugoslavenskih zemalja, razvoj pojedinih industrijskih grana, proces koncentracije u industriji, razvoj rudarstva, životni standard industrijskih radnika, stav srpskih i hrvatskih industrijalaca prema nacionalnom pitanju itd. Teškoće u ovoj oblasti istorijskog istraživanja povećavaju se usljed latentne krize u našoj ekonomskoj istoriji. Dok se na Zapadu i Istoku može konstatovati prava ekspanzija ekonomskih istoričara, u nas postoji izvjesna animoznost istoričara prema ekonomskoj istoriji, koja svoj korijen ima u shvatanju da je ekonomska istorija neka vrsta pomoćne nauke. U diskusiji je naveden podatak da se nedavno u Americi pojavila knjiga u kojoj se obrađuje ekonomska istorija Slovenije u posljednjih stotinu godina i koju je naučna kritika dobro primila. U najrazvijenijem dijelu svijeta ekonomska istorija je toliko modernizovana, da se istorija pojedinih privrednih grana i trendova može izraditi u veoma kratkom vremenu za epohe duge 300—400 godina.

Na planu istraživanja društveno-političkog razvoja Jugoslavije utvrđeno je da nisu obrađeni neki važniji naučni problemi, među koje svakako spadaju sljedeći: seljaštvo između dva rata, procesi nacionalnog razvitka, srpsko-hrvatski odnosi između dva rata, položaj i struktura radničke klase, KPJ u periodu 1925—1929. god., radikalna stranka u Srbiji, HSS u Hrvatskoj, Slovenska ljudska stranka, problemi Jegejske i Pirinske Makedonije, makedonska emigracija između dva rata u Evropi i Americi i sl. Osim toga, konstatovano je da, izuzimajući njemačku nacionalnu manjinu, nije napisana istorija nacionalnih manjina, bez čega bi istorija naroda Jugoslavije u XX vijeku bila okrnjena i nepotpuna.

Da bi se mogli cjelovito proučiti spoljno-politički odnosi Jugoslavije, nužno je da se obrade izvjesna značajnija pitanja, kao na primjer: jugoslavenska spoljna politika u vezi sa krupnim međunarodnim problemima (Društvo naroda, razoružanje, španski građanski rat itd.), bilateralni odnosi Jugoslavije sa Austrijom, Bugarskom, Čehoslovačkom, Poljskom, Rumunijom, Grčkom i još neka druga pitanja iz ovoga domena.

U informaciji o radu na istoriji kulture izneseno je, međutim, mišljenje da je na temelju dosadašnjih istraživanja već moguće pristupiti sintezi, pri čemu se svakako mislilo na sintezu koja podrazumijeva istoriju kulture.

Valja konstatovati da je uopšte pitanje sinteze dobilo u diskusiji istaknuto mjesto. To se, prije svega, objašnjava činjenicom što je već protekla

jedna decenija kako se organizovano izučava novija istorija naroda Jugoslavije, pa je sasvim razumljivo što se pitanje postavilo konkretno. U tom pogledu upotrijebljena je različita argumentacija, pa su i odgovori bili suprotni. Iskristalizirala su se dva mišljenja.

Jedno mišljenje je tvrdilo da je moguće već sada pristupiti izradi sinteze. Ono se oslanjalo na činjenicu da je naša istoriografija u mogućnosti da pokaže relativno brojnu bibliografiju radova iz istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku. Govoreći konkretnije, u pogledu istorijske sinteze ispunjene su elementarne pretpostavke — istraženi su značajni fondovi relevantnih istorijskih izvora; objavljeni su ili su u završnoj fazi brojne studije i monografski radovi; znatno je porastao kadar istoričara sa rezultatima koji zaslužuju respekt naučne javnosti; izvjesni rezultati prethodnih generacija istoričara predstavljaju takođe osnovu za izradu sinteze.

Drugo mišljenje bilo je ovome suprotno. Ono je tvrdilo da u ovom trenutku nije realno započeti rad na sintezi, ali ga ne treba ni odlagati ad calendae graecas. Ono je polazilo od već izloženih konstatacija da u istorijskom istraživanju jugoslavenskog XX vijeka postoji niz velikih praznina. Za njihovo ispunjavanje neophodno je da se još pribave određeni istorijski izvori i, osim toga, da se neki postojeći fondovi učine istraživačima pristupačnim. U tome bi se sastojalo generalno obrazloženje ovog stanovišta. Međutim, ono je sadržavalo i neke druge momente i imalo je, takođe, svoju metodološku argumentaciju. Sasvim je opravdano gledište koje sintezu povezuje sa Studijskim projektom, što znači da je izrada sinteze uslovljena izvršenjem zadataka koje fiksira projekat. U tom pogledu nema mjesta proizvoljnom ocjenjivanju. Naprotiv, nužna je naučna analiza i ocjena dosadašnjih rezultata izučavanja istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku. Tek će ovakva ocjena pružiti mogućnosti da se objektivno sagledaju i utvrde konkretni uvjeti sinteze. Savjetovanje je, međutim, u tom pogledu moglo da ustanovi da naučna kritika u domenu istoriografije uopšte, a naročito istoriografije koja se bavi novijim razdobljem, zaostaje znatno iza same produkcije i da se korijeni ove pojave nalaze, prije svega, u nivou razvijenosti istorijske nauke, kao i u njenom društvenom položaju. Nesumnjive teškoće sinteze potiču takođe od raširene prakse parcijalnog prilaženja istorijskoj materiji, koja umjesto naučnog radnika, sposobnog za sigurne analize društvenih istorijskih fenomena i za sintetičke poglede, proizvodi istoričara — zanatliju koji vješto pravi istorijske rekonstrukcije. U najboljem slučaju ova praksa daje specijaliste za pojedina pitanja, kao što su, na primjer, istoričari — specijalisti za sindikate, spoljnu politiku, privrednu istoriju i sl., čijim radovima po pravilu nedostaje cjeloviti društveni aspekt i situacija izučavane pojave. Razumije se da slabost naše istoriografije nije u tome što se u njoj širi krug istoričara — specijalista, već u činjenici što se u mnogim istoriografskim radovima često ne prelazi okvir i nivo faktografske rekonstrukcije, što se istorijske pojave ne posmatraju u bitnim vezama sa cjelinom. U tom pogledu osnovni prigovor Istoriji Jugoslavije sovjetskih autora sastoji se u tome što je data kroz radnički pokret, umjesto da je izložena kroz cjeloviti nacionalni razvitak u kome bi radnički pokret dobio svoje mjesto. Značajnu ulogu u prevazilaženju spomenutih nedostataka istoriografije, koja izučava razdoblje XX vijeka vrši Institut društvenih nauka sa svojom edicijom »Istorija XX veka«. Do sada objavljeni prilozi ove edicije govore da se u nas pojavila jedna moderna istoriografska škola koja se, kako

je rečeno na savjetovanju, odlikuje baziranjem na činjeničnom materijalu, provjeravanjem i kritikom izvora, jasnoćom izlaganja i zaključivanja koje nema potrebe da pribjegava impresionističkom maniru niti logiciističkom rasuđivanju.

Diskusija o sintezi imala je i druge aspekte.

Po mišljenju nekih učesnika savjetovanja sintetička istorija naroda Jugoslavije u XX vijeku pretpostavlja prethodnu izradu istorije Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije, tj. izradu nacionalnih istorija pojedinih naroda Jugoslavije. Ovo mišljenje traži da jugoslavenska sinteza respektuje i uvaži rezultate odgovarajuće nacionalne historiografije. Pri tome ono polazi od činjenice da u svakoj republici postoje instituti čiji je zadatak da razvijaju nacionalnu historiografiju. Argumentirajući opravdanost ovakve metodologije, neki diskutanti polazili su od davno utvrđene istorijske istine da su narodi Jugoslavije u svojoj prošlosti imali neravnomjeran razvitak i da je naslijeđena neravnomjernost od 1945. godine još više produbljena. Na taj način »jugoslavenska sinteza« (neki su je nazvali »Državna sinteza«) mogućna je tek kada budu završene »republičke sinteze«.

Gledište suprotno ovome zasnivalo se na istorijskim činjenicama da su jugoslavenske zemlje do 1918. godine imale specifičan ekonomski i istorijski razvitak, od čega historiografija obavezno mora da pođe u istraživanjima i analizama, ali da od 1918. godine imamo novu jedinstvenu državu koja predstavlja jedinstveno ekonomsko područje, u kojoj vladajuća klasa vodi utvrđenu ekonomsku politiku, u kojoj postoje jedinstvene finansije, jedinstveno carinsko područje, jedinstveno tržište robe i radne snage itd. Polazeći od istorijskog fakta postojanja jugoslavenske države, historiografija ne može pokrete koji su djelovali između dva rata (na primjer KPJ) da izučava u okvirima današnjih republika. Isto tako, proučavanje bilo kojega našeg naroda, izolovano od velikih društvenih kriza u kojima je nastala jugoslavenska država, i u kojima je egzistirala, ne bi moglo da donese prave naučne rezultate.

Diskusijom o pitanju sinteze savjetovanje je ukazalo na njegov veliki značaj za našu savremenu historiografiju čiji je predmet istorija naroda Jugoslavije u XX vijeku. Istina, savjetovanje nije dalo odgovor tako naučno autoritativan da bi ga usvojio širi krug istoričara. Stoga će i poslije savjetovanja ovo pitanje ostati otvoreno. Diskusije o njemu, ma kako naučno fundirane i kvalitetne, mogu samo biti podsticajne za istoričare. Sa dnevnog reda historiografije, međutim, skinuće ga samo istoriografska praksa.

Pa ipak, u vezi sa ovom diskusijom o sintezi jedno razmišljanje se samo sobom nameće, razmišljanje o aktuelnosti odnosa politika — istorijska nauka.

Istorijski se može utvrditi da je historiografija uvijek stajala u veoma bliskom, posebnom odnosu sa politikom. Nema razloga za drukčijom situacijom ni u socijalističkom društvu. Historiografija daje politici uvjerenje, snagu, oslonac za njeno djelovanje, za pravljenje istorije. Politika u njoj nalazi smisao za svoju praksu. Tu je uzrok duboke, rekli bismo prirodne zainteresovanosti politike za historiografiju. Sam po sebi ovaj odnos ne lišava ni politiku progresivnosti, ni historiografiju naučnosti. Kada se, međutim, u određenoj fazi socijalističke politike ispolje tendencije ideologiziranja cjelokupne duhovne djelatnosti, odnosno kada u historiografiji izbiju na površinu pojave nekritičkog odnosa prema politici kao predmetu istraživanja, kao

konkretnoj istorijskoj materiji, onda je u odnosu politika - istoriografija došlo do sprege koja predstavlja opasnost kako za socijalističku sadržinu politike, tako istovremeno i za naučnu vrijednost istoriografije. Pod takvim okolnostima istoriografija gubi svoju relativnu samostalnost, u njenoj praksi sve manje dolazi do izražaja njeno osnovno sredstvo — istorijski metod, a vjernost političkom pragmatizmu i utilitarizmu čini je de facto sluškinjom politike. Provodnici oficijelnih koncepcija politike u istoriografiji i sami su više političari nego istoričari. Oni ne misle svojom istorijskom materijom, već aktuelnom linijom politike. Najuticajniji među njima postaju »državni« istoričari, uz koje uporedo egzistiraju njihove filozofske, književne, umjetničke, muzičke i druge paralele u »državnim« filozofima, književnicima, slikarima, vajarima, muzičarima itd. Iako je, međutim, razvoj istorijske nauke ovu vrstu istoričara odavno detronizirao, kao što je u političkoj stvarnosti pod uticajem demokratskih otpora i procesa došlo do uzmicanja birokratije, bilo bi pogrešno ako bismo na osnovu toga izvlačili zaključak da su u politici već savladane tendencije ideologiziranja istoriografije, odnosno da su nastojanja za emancipacijom istoriografije od politike izgubila aktuelnost. Čini se da su u toj vezi diskusije o sintezi veoma ilustrativne.

Sada se u jednom dijelu istoriografije, prije svega u onome koji se bavi istraživanjem i izučavanjem novijeg perioda, osjeća jaka tendencija prenošenja metodologije koja se primjenjuje u oblasti politike. Riječ je o svojevrstnom obliku i manifestaciji etatizma na području istoriografije. Karakteristična je pojava među istoričarima novijeg razdoblja, tj. razdoblja XX vijeka da se sve više ističu »republički« kriterijumi i respektuje tzv. republičko mišljenje, koje, dakako, nije ništa manje državno od takozvanog saveznog, federacijskog mišljenja. Upravo ovo mišljenje postavlja zahtjev da jugoslavenska sinteza bude bazirana na republičkim sintezama, drugim riječima, da se istorija naroda Jugoslavije u XX vijeku pojavi kao rezultat izveden iz prethodno — u republikama — sačinjenih istorija naših naroda. Nije, dakle, više riječ o naučnim sintezama, već o republičkim i saveznim sintezama u istoriografiji! Ovo gledište koje, u stvari, znači potčinjavanje istorijske nauke konceptu političke strukture samo je produžavanje etatizma u istoriografiji u novom vidu. Razlika je jedino u tome što se sada etatizam spustio jednu stepenicu niže. Pri tome je u osnovi irelevantno kako se u savremenoj istoriografiji ostvaruje ovaj novi vid etatizma, uticajem »odozgo« izvan istoriografije, ili je riječ o pojavi autonomnog značaja. Time se, dakako, ne negira značaj porijekla etatizma u istorijskoj nauci, pa razumije se ni potreba da se naučno istraži i utvrdi.

Interesantno je da je ovo shvatanje o sintezi došlo do izražaja na više savjetovanja istoričara koji istražuju noviji period — na savjetovanju u Ljubljani 10. marta 1967, koje je bilo posvećeno utvrđivanju izučenosti socijaldemokratskog perioda našeg radničkog perioda u vezi sa Studijskim projektom istorije radničkog pokreta i SKJ, na savjetovanju u Beogradu 12. i 13. maja 1967, koje je bilo posvećeno problemima istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku i, napokon, na savjetovanju istoričara narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Sarajevu 18. i 19. maja 1967. Pristalice »republičkih« sinteza (to su, stvarno, samo prerusene pristalice »savezne« sinteze, jer su oni za zavisnu saveznu sintezu, a ne nezavisnu od republičkih sinteza; u stvari, oni posredstvom republičkih sinteza zastupaju tezu o »državnoj« sintezi, o »državnom« mišljenju, o »državnoj« istoriografiji) nisu

sebi ni u jednom trenutku postavili pitanje — šta, ako to nije put do naučne sinteze, do koje je istoriografiji prvenstveno stalo. Nije, mislim, bespredmetno ovom prilikom podsjetiti na neslavnu sudbinu onih djela iz oblasti istoriografije čiji su autori više vodili računa o momentu političke aktuelnosti, nego li o naučnoj trajnosti.

Na samom završetku svoga rada savjetovanje se okrenulo problemima arhivskih institucija i zatim finansijskim i organizacionim pitanjima. Bez obzira na njihov veliki značaj za rad na istoriji naroda Jugoslavije u XX vijeku, koji niko od učesnika nije poricao, diskusija o njima ostala je u sjeni razmatranja neposrednog predmeta istoriografije. Valja konstatovati da pri tome nije bila riječ o potcjenjivanju ovih pitanja, jer ih istoričari veoma dobro osjećaju, već o nedostatku vremena koje je bilo planirano, a koje je angažovala materija formulisana u prednjem dijelu dnevnog reda. Iako su o problemima arhivske građe govorila svega tri diskutanta, učesnici savjetovanja ponijeli su saznanje da u ovoj sferi postoje mnoga pitanja na čijem rješavanju već dugi niz godina insistiraju arhivisti i istoričari dajući u tom pravcu veoma korisne inicijative. Bilo bi krajnje vrijeme da nadležni državni faktori ove inicijative ozbiljno razmotre i odgovorno im priđu u interesu unapređenja naše arhivistike i istoriografije. Savjetovanje je, takođe, saslušalo kratku informaciju o pripremanju zakona o finansiranju naučnog rada, koji bi trebalo da bolje riješi materijalne probleme i u ovoj oblasti nauke.

Na početku ovoga osvrta rekli smo da je savjetovanje tokom svoga rada dobilo značaj ozbiljnog naučnog skupa. Sljedeće savjetovanje posvećeno istoriji naroda Jugoslavije u XX vijeku, koje ne bismo morali tako dugo čekati kao ovo prvo, pokazaće opravdanost ove naše ocjene.